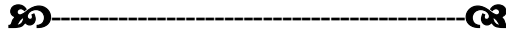

การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้*

YOUTH PARTICIPATION USING BUDDHIST SITES AS LEARNING HUBS

ชัชณิธิฐา ชัชवालวงค์

Chatnitita Chatchawanwong

บริษัท มีด จอห์นสัน นิวทริชัน (ประเทศไทย) จำกัด

MEAD JOHNSON NUTRITION (THAILAND) COMPANY LIMITED

E-mail: chatnitita@gmail.com

บทคัดย่อ

การมีส่วนร่วมของเยาวชนนั้นเป็นการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดพลังมากมาย โดยเฉพาะพลังการขับเคลื่อนในด้านการเมืองการศึกษาสังคมและอีกมากมายซึ่งในการขับเคลื่อนในลักษณะนี้ทำให้เกิดเป็นกลไกในการผลักดันสังคมให้มีวิวัฒนาการเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งการช่วยเหลือสังคม แต่การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ นั้น เป็นสิ่งที่เยาวชนนั้น ควรให้ความสำคัญ เช่น การมีส่วนร่วมในการศึกษาพระพุทธศาสนา การมีส่วนร่วมในการคิดหรือรวมไปถึงการปกป้องพระพุทธศาสนาโดยให้พระพุทธศาสนานั้นเป็นศูนย์กลางของชีวิตในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่พึงจะประพฤติปฏิบัติได้โดยความเป็นพลเมืองในสังคม ความเป็นชาวพุทธ เพื่อให้พระพุทธศาสนานั้นยังคงเป็นศาสนาที่ช่วยฟื้นฟูจิตใจ ของเยาวชนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม โดยในคำว่า “ศีลธรรม” เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามในชีวิต และเพื่อ “ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธ” เพื่อ “ยึดความบริสุทธิ์เป็นศูนย์กลาง” และ “สร้างแนวทางที่ดีในสังคม” เพื่อเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาตามหลักการของคำสอนต่อ ๆ ไป

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม; เยาวชน; พุทธสถาน; ศูนย์กลางการเรียนรู้

Abstracts

Youth participation is a contribution that generates a lot of power, especially the driving force in politics. This kind of drive creates a mechanism for pushing society to evolve rapidly. But the participation of youth using Buddhist site as a learning center is a priority for youth, such as participating in the study of Buddhism. Participation in thinking or including the protection of Buddhism by

*Received May 11, 202; Revised June 29, 2022; Accepted July 2, 2022

making Buddhism the center of life in Buddhism should be practiced by citizens in society. Buddhism, in order for Buddhism to remain a religion that restores the minds of youth to be good and moral people. In the word "morality" is to prosper in life and to "follow Buddhist doctrine", to "centralize purity" and to "create good practices in society" in order to inherit Buddhism according to the principles of subsequent doctrine.

Keywords: Participation; Youth; Buddhist; Learning Center

บทนำ

ในปัจจุบันนี้การมีส่วนร่วมของเยาวชนนั้นเป็นการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดพลังมากมาย โดยเฉพาะพลังการขับเคลื่อนในด้านการเมือง การศึกษา สังคม และอีกมากมาย ซึ่งในการขับเคลื่อนในลักษณะนี้ทำให้เกิดเป็นกลไกในการผลักดันสังคมให้มีวิวัฒนาการเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งการช่วยเหลือสังคม โดยเป็นการแนะนำจากครูบาอาจารย์ หรือแม้กระทั่งการที่เยาวชนนั้นได้คิดเอง ซึ่งในการมีส่วนร่วมเหล่านี้เป็นเพียงหลักวิชาการ หรือการปฏิบัติการในรูปแบบโดยทั่วไปที่เยาวชนนั้นได้เข้าถึงหรือเข้าใจ แต่สำหรับในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีการปลูกฝังเยาวชนให้รู้จักในการมีส่วนร่วม คือ การร่วมทำความดี ร่วมทำในสิ่งที่เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา การได้ศึกษาเรียนรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย และสำหรับศูนย์การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนานั้น ประกอบไปด้วยหลากหลายอย่างที่สามารถทำให้เยาวชนนั้นได้เกิดการเรียนรู้ แต่จะมีการเรียนรู้ในรูปแบบใดนั้นซึ่งผู้เขียนจะได้นำหลักการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเพื่อเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้มาวิเคราะห์แล้วกำหนดเป็นรูปแบบแนวทางในการมีส่วนร่วมของเยาวชนในการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยกำหนดเป็นองค์ความรู้ที่เป็นกรอบแนวคิดต่อไป

การมีส่วนร่วมคืออะไร

สำหรับคำว่า “การมีส่วนร่วม” หมายถึง การเข้าร่วมของกลุ่มบุคคลในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินกิจกรรมอย่างหนึ่ง (สรยุทธ จันสุข, (2553) และการเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม โดยการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และมีการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจ (สมบัติ นามบุรี, 2562) ซึ่งรวมถึงถึงในการคิดริเริ่มในการตัดสินใจในการปฏิบัติงานและการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันจะมีผลกระทบถึงตัว (สันติชัย เอื้อจงประสิทธิ์, 2551) รวมทั้งเป็นการให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน เปิดโอกาสให้มีความเป็นอิสระไม่ครอบงำ ให้สามารถมีส่วนร่วมได้ทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องอย่างแท้จริง (สาคร มหาหิงค์, 2556) โดยสำหรับการมีส่วนร่วมในเบื้องต้นที่กล่าวมานี้ เป็นการมีส่วน

ร่วมในทุกรูปแบบ ทั้งการมีส่วนร่วมในแบบองค์กรก็ดี การมีส่วนร่วมในแบบมวลชน หรือการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่พยายามจะมีการช่วยผลักดันให้เกิดความร่วมมือเพื่อเป็นการพัฒนาให้มีความเท่าเทียมอย่างเหมาะสม

ดังนั้น การมีส่วนร่วมหมายถึง กลุ่มบุคคลได้มีส่วนร่วมต่อการดำเนินกิจกรรมอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม โดยการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันจะมีผลกระทบถึงตัวมีการส่งเสริม เปิดโอกาสให้มีความเป็นอิสระไม่ครอบงำ ให้สามารถมีส่วนร่วมได้ทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการพัฒนาให้มีความเท่าเทียมอย่างเหมาะสม

การมีส่วนร่วมของเยาวชนนั้นมีลักษณะใดบ้าง

ในการมีส่วนร่วมของเยาวชนในปัจจุบันนี้มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการทางสังคมมากมาย โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในทางการเมือง ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย และการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยมีความสอดคล้องสัมพันธ์ต่อการส่งเสริม ระบอบประชาธิปไตย (วัลลภ รัฐฉัตรานนท์ และรัตนาวดี ลำพวย, 2563) และมีส่วนช่วยในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ แนวปฏิบัติ และบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นและสิทธิของพวกเด็ก ๆ ซึ่งจะช่วยสร้างศักยภาพให้แก่เครือข่ายเด็กและเยาวชน สมาชิกของสภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวก (องค์กรยูนิเซฟแห่งประเทศไทย, 2559) การมีส่วนร่วมของเยาวชนนั้น เป็นการมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดพลังมากมาย โดยการมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ประกอบไปด้วย การมีส่วนร่วมในการเรียกร้องความถูกต้อง การมีส่วนร่วมในการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่กำลังตามมาสู่สังคม การมีส่วนร่วมในการศึกษา ซึ่งในการมีส่วนร่วมทั้งหมดนี้เป็นการมีส่วนร่วมที่เยาวชนควรจะต้องมีการประพฤติดูแลหรือมีการปฏิบัติ เพราะเยาวชนเป็นอนาคตของชาติ โดยเฉพาะการศึกษา และป้องกันหรือการปกป้อง ล้วนมีผลทำให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยตรงที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของเยาวชน ซึ่งเยาวชนจำเป็นจะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของความเป็นพลเมืองในสังคมนี้อย่างเหมาะสมและมีความเท่าเทียมกัน

ดังนั้นการมีส่วนร่วมของเยาวชนส่วนใหญ่แล้วเป็นการที่เยาวชนมีส่วนร่วมในด้าน การศึกษา การปกป้อง หรือการเรียกร้องเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในสังคม เพราะในการที่เยาวชนมีส่วนร่วมในลักษณะนี้เป็นการแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นสิทธิและหน้าที่ที่เยาวชนจะต้องปฏิบัติเพราะเยาวชนเป็นพลเมืองของสังคมจำเป็นจะต้องประพฤติดูแลหรือปฏิบัติตามหน้าที่ในสังคมส่วนรวมตามปกติโดยทั่วไป

พุทธสถานคืออะไร

สำหรับพุทธสถาน หรือพุทธศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า หรือสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และเมื่อผู้เขียนได้ลองแยกคำเพื่อวิเคราะห์โดยมีดังนี้

คำว่า “พุทธ” หมายถึง พระพุทธเจ้า หรือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน โดยความหมายดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่พระศาสดาได้ทรงสั่งสอนเหล่า มนุษย์ และเทวดา

คำว่า “ศาสน” หมายถึง คำสอน โดยในคำสอนนี้อาจเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้านั้น ได้ทรงสั่งสอนเหล่าสาวก หรือบริษัท 4 ซึ่งประกอบด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตลอด 45 พรรษา มาแล้วรวมทั้งยังได้ทำการประกาศพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ศรัทธา ทั้งมนุษย์ และเทวดา ให้ได้รู้ตามในสิ่งที่ทรงสั่งสอนนั้น

คำว่า “สถาน” หมายถึง สถานที่โดยทั่วไป ในหลาย ๆ อย่าง เพื่อให้รู้ว่าสถานที่เหล่านี้ประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน มัสยิด โบสถ์ หรือสถานที่อื่น ๆ ที่มีผู้คนอาศัยอยู่โดยทั่วไป และในสถานที่เหล่านี้ย่อมเป็นสถานที่สามารถใช้ประโยชน์ได้

โดยเมื่อนำมารวมกันทั้งหมดนี้ ทำให้หมายถึง สถานที่ที่พระพุทธเจ้านั้นทรงประกาศคำสอน หรือสถานที่ที่เป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อให้บริษัท 4 นั้นได้เข้าถึงในหลักคำสอนแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติต่อไป และสำหรับพุทธสถาน หรือพุทธศาสนสถานนั้นประกอบไปด้วย (สารานุกรมเสรี, 2564) สถานที่หรือสิ่งก่อสร้าง ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบกิจการทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักสงฆ์ วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์และสถูป เป็นต้น ซึ่งในสถานที่ดังกล่าวนี้มีรูปแบบที่แตกต่างกันไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. สำนักสงฆ์ คือ สถานที่ที่ได้รับอนุญาตตั้งเป็นวัดถูกต้องตามกฎหมาย มีพระสงฆ์อยู่อาศัยเป็นประจำเหมือนวัดทั่วไป แต่ยังไม่มีความวิสงคามสีมา คือ ยังไม่ได้ผูกสีมา(พระธรรมกิตติวงศ์, 2551) และมีความแตกต่างจากที่พัทธสงฆ์ เพราะว่าสำหรับที่พัทธสงฆ์แล้วยังเป็นสถานที่พำนักพักพิงชั่วคราวของพระภิกษุสามเณร ซึ่งยังมีได้เป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย ที่พัทธสงฆ์ จึงไม่มีสิทธิใช้คำว่า สำนักสงฆ์ หรือ วัด นำหน้าชื่อสถานที่ แต่หากดำเนินการขอสร้างวัดและตั้งวัดตามระเบียบของทางราชการ และเมื่อได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและตั้งวัดโดยถูกต้องตามกฎหมายแล้วจึงจะถือว่าเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมาย (ลานธรรมจักร, 2556) ซึ่งทำให้เห็นข้อแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงระหว่าง “สำนักสงฆ์” และ “ที่พัทธสงฆ์” ในเบื้องต้น

2. วัดวาอาราม สำหรับความหมายเบื้องต้นแล้วทั้ง วัด หรือ วา และอาราม ก็คือเหมือนกัน โดย “วัด” หมายถึง ศาสนสถานของศาสนาพุทธในประเทศไทย กัมพูชา และลาว เป็นที่อยู่ของภิกษุ และประกอบศาสนกิจของพุทธศาสนิกชน ภายในวัดมีวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญ กุฏิ เมารุ ซึ่งใช้สำหรับประกอบศาสนพิธีต่าง ๆ เช่น การเวียนเทียน การสวดพุทธมนต์ การทำสมาธิ (สารานุกรมเสรี, 2565) และแต่เดิมในครั้งพุทธกาลนั้น มีการใช้คำว่า “อาราม” เป็นคำเรียกชื่อในศาสนาอื่นที่มีผู้ถวายพระพุทธรูปองค์ในระยะแรก ๆ เช่น “เชตวันาราม” หรือชื่อ

เต็ม “เขตวเนอนาถบิณฑิกสสาราม” ซึ่งมีความหมายว่า “สวนของอนาถบิณฑิกที่ป่าเขต” หรือ “เวฬุวนาราม” หรือ “บุพผาราม” เป็นต้น และในคำว่า “อาราม” หรือ “อาราม” ในคำอ่านของไทยแปลว่าสวน นอกจากนี้ในเวลาต่อมามีคำใช้เรียกอีกอย่างว่า “วิหาระ” หรือ “วิหาร” เป็นต้น (ผู้จัดการออนไลน์, 2561) ดังจะเห็นได้จากการพัฒนามาในแต่ละยุคสมัยแล้วมีการปรับเปลี่ยนเรียกเป็น “วัด” ในเวลาต่อมา

3. โบสถ์ หรือ อุโบสถ หมายถึง พุทธศาสนสถานที่พระภิกษุใช้ทำสังฆกรรม โดยถือเป็นอาคารที่สำคัญภายในวัดเนื่องจากเป็นสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ทำ สังฆกรรมซึ่งแต่เดิมในการทำสังฆกรรมของ พระภิกษุสงฆ์จะ ใช้เพียงพื้นที่โล่ง ๆ ที่กำหนดขอบเขตพื้นที่สังฆกรรมโดยการกำหนดตำแหน่ง “สีมา” เท่านั้น แต่ในปัจจุบันจากการมีผู้นับชมมากขึ้น อีกทั้งภายใน พระอุโบสถมักประดิษฐานพระประธานที่เป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญ ๆ ทำให้มีผู้มาสักการบูชาและร่วมทำบุญเป็นจำนวนมาก พระอุโบสถจึงถูกสร้าง ขึ้นเป็นอาคารถาวรและมักมี การประดับตกแต่งอย่างสวยงาม (สารานุกรมเสรี, 2564) และมีความหมายแบบลึกซึ้งเพิ่มเติม คือ การเข้าจำ หรือ อยู่จำ เพื่อหยุดการทำงานทางโลก พักการทำงานทางบ้าน โดยเป็นอุบายที่ควบคุมกาย วาจา ใจ ให้สงบและขัดเกลาจิตใจ เป็นการเข้าอยู่จำรักษาศีล ประพฤติพรหมจรรย์ ใช้ชีวิตตามวิถีพุทธด้วยวัตรปฏิบัติที่พิเศษยิ่งขึ้น (ศักดิ์สิทธิ์ พันธุ์ศักดิ์, 2561) ซึ่งรวมไปถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า โดยเป็นเขตแดนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่สงฆ์เป็นพิเศษ เรียกว่า วิสุคามสีมา (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551) และมีความสำคัญในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งในการประกอบพิธีกรรมในหมู่พระสงฆ์ด้วย

4. วิหาร หมายถึง อาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปกลายเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า คู่กับอุโบสถ แต่ไม่มีวิสุคามสีมาเหมือนอุโบสถ ไม่มีใบเสมา (สารานุกรมเสรี, 2564) และมีลักษณะหลายรูปแบบ เช่น วิหารคด วิหารทิศ วิหารยอด วิหารหลวง เป็นต้น ซึ่งแต่เดิมใช้ความหมายว่า วัด เช่นเดียวกับคำว่า อาราม อาวาส เช่น เวฬุวันวิหาร เขตวันมหาวิหาร (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551) ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งเพิ่มเติม คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ครองชีวิตจิตใจนี้ รวมถึงการครองชีวิตจิตใจ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2561) โดยวิหารนี้มีการใช้งานที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละรูปแบบ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสิ่งที่ได้ประดิษฐาน

5. เจดีย์และสถูป หมายถึง สิ่งก่อสร้างสำหรับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หรือ หมายถึง สถานที่สำคัญอันศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ชาวไทยคุ้นเคยกับคำว่าเจดีย์ในความหมายที่นอกจากประดิษฐานพระบรมธาตุแล้ว ยังเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธองค์ ตลอดจนพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ (มูลนิธิสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2539) ซึ่งสำหรับประเทศไทย คำว่า สถูป และ เจดีย์ เรามักรวมเรียกว่า “สถูปเจดีย์” หรือ “เจดีย์” มีความหมายเฉพาะ ถึงสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิ หรือเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป หรือเพื่อเป็นที่ระลึก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในสมัยหลังลงมาคงมีการสร้างสถานที่เพื่อบรรจุอัฐิธาตุ และเพื่อเคารพบูชาระลึกถึงพร้อมกันไปด้วย (สารานุกรมเสรี, 2564) โดยสำหรับ

เจดียแล้วเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้า เพราะเป็นสิ่งที่พึงบูชาหรือพึงเคารพในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูง เรียกว่า พุทธเจดีย์ มี 4 ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551) โดยเป็นสิ่งที่ชาวพุทธส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่สำหรับบรรจุพระสารีริกธาตุ หรืออัฐิ ของพระพุทธเจ้าในนั้น จึงทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธามากมาย โดยเฉพาะชาวพุทธหรือผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป ดังนั้นกล่าวได้ว่าสำหรับ “พุทธสถาน” หรือ “พุทธศาสนสถาน” หมายถึง สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเป็นสถานที่ในพระพุทธศาสนาสำหรับใช้ประกอบกิจการคณะสงฆ์ที่มีความแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะสถานที่ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็น สำนักสงฆ์ วัดวาอาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์และสถูป ย่อมมีความแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญในการให้ความเคารพของชาวพุทธจำนวนมาก หรือมีการใช้สอยตามความจำเป็นในแต่ละพื้นที่ และในพุทธศาสนสถานในปัจจุบันนี้มีจำนวนมากตามจำนวนของชาวพุทธตามแต่ละพื้นที่ในภูมิภาคนั้น ๆ ด้วย

การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้มีลักษณะแบบใด

สำหรับการที่เยาวชนนั้นจะมีส่วนร่วมในพุทธสถานหรือพุทธศาสนสถานเพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ซึ่งก็ต้องมองในรูปแบบของบริบทในปัจจุบันด้วย โดยพุทธศาสนสถานหรือพุทธสถานนั้นเป็นสถานที่สำคัญของชาวพุทธ หรือพุทธศาสนิกชนเป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้ให้เกิดการใช้ประโยชน์หรือมีการนำมาใช้เป็นที่พักพิงปฏิบัติในกลุ่มเยาวชนนั้น ก็ย่อมเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะการใช้เป็นสถานที่ในการปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เหมาะสมด้วยเช่นกัน และในการมีส่วนร่วมของเยาวชนต่อพุทธสถานนั้น เมื่อผู้เขียนได้ศึกษามากมายแล้ว มองว่าการมีส่วนร่วมที่เยาวชนนั้นจะมีส่วนร่วมได้ คือ การปกป้องพระพุทธศาสนา การศึกษาในหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เฉพาะการศึกษาในหลักสูตรธรรมศึกษาซึ่งจัดการศึกษาโดยสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง เช่น การศึกษาธรรมศึกษาในแต่ละชั้น เช่น ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ซึ่งในการศึกษาในพระพุทธศาสนานั้นจะเข้าใจในหลักการดังต่อไปนี้

1. การศึกษาที่เป็นภาคทฤษฎี เป็นการศึกษาที่ทำให้เข้าใจในหลักการทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการที่เยาวชนนั้น ได้ศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษา โดยในการศึกษาดังกล่าวนั้นจะได้อธิบายให้เห็นถึง ความเป็นไปเป็นมาของหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะวิชาพุทธศาสนสุภาษิตที่ให้ความรู้ในเรื่องของ สุภาษิตที่เป็นรูปแบบในการใช้ชีวิตในแต่ละบุคคลว่า บุคคลนั้นมีลักษณะอย่างไรบ้าง เพราะว่าพุทธศาสนสุภาษิตนั้น เป็นแหล่งคำสอนชั้นดีในพระพุทธศาสนาเลยก็ว่าได้ ซึ่งเมื่อเรียงลำดับความเหมาะสมในหลักสูตรดังกล่าวแล้ว พุทธศาสนสุภาษิต เป็นแหล่งคำสอนชั้นดีที่สุด รองลงมาคือ หลักธรรมในแต่ละหมวดที่เอาไว้สำหรับการแยกเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของหลักธรรมในแต่ละหมวดหมู่นั้น เช่น หมวดที่ 2 ประกอบด้วย หลักธรรมที่มีรูปแบบการอธิบายเป็น 2 อย่าง คือ สติ และสัมปชัญญะ

เป็นต้น ทำให้เยาวชนได้มีความสนใจในหลักการของพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการค้นคว้าหาความรู้ในเบื้องต้นด้วย และต่อมาคือ พุทธประวัติ ซึ่งเป็นประวัติที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธเจ้า และพระพุทธศาสนาโดยตรงตั้งแต่การประสูติของพระพุทธเจ้า การออกบวช การศึกษาค้นคว้าหาแหล่งความจริง การตรัสรู้หรือการค้นพบความจริงในหลักการทางพระพุทธศาสนาที่ประกอบไปด้วย 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า “อริยสัจ” เป็นสิ่งที่ค้นพบนั่นเอง รวมไปถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยเริ่มจากส่วนเล็ก ๆ จนไปสู่วงกว้างมากมาย เช่น การมีพุทธสาวก หรือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าเป็นผู้ที่ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย เหล่าปัญจวัคคีย์ อัครสาวก หรือรวมไปถึงเหล่าบริษัท 4 โดยเป็นบุคคล 4 จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เพราะพระพุทธเจ้าเชื่อว่าบุคคลเหล่านี้จะสามารถที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ ภิกษุณีนั่น จะเป็นผู้ที่คอยประกาศพระพุทธศาสนาให้กว้างไกลไปในที่ต่าง ๆ ได้ ส่วนภิกษุณีนั่น ก็อาจมีการประกาศในช่วงระยะแรก แต่มาในระยะหลังอาจจะสูญหายไปบางพื้นที่ เช่น ประเทศไทย หรือประเทศต่าง ๆ ที่ยังมีความเชื่อว่าภิกษุณีนั่นยังมีความสำคัญอยู่ ส่วนเหล่าอุบาสก และอุบาสิกา นั้น ยังคงเป็นผู้ที่สามารถปกป้องพระพุทธศาสนาได้ ซึ่งในบรรดาอุบาสก หรืออุบาสิกา นั้น ก็คือเยาวชน และประชาชนในทั่วไปที่ยังคงมีอยู่ในทุกวันนี้ เพราะว่าที่ยังต้องมีอยู่เพราะต้องคอยปกป้องให้เกิดความเหมาะสม หรือความสมดุลในโลก ซึ่งหลังจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเบื้องต้นที่กล่าวมาแล้ว และในประเด็นต่อมา คือ การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า หรือการสิ้นไปของพระศาสดา ที่เรียกเป็นภาษาชาวบ้านว่า “การตาย” นั่นเอง โดยหลังจากที่พระพุทธเจ้านั้น ได้ทรงประกาศพระศาสนา หรือมีการเผยแผ่มาอย่างยาวนานจนครบ 45 พรรษา หรืออายุ 80 ปี พอดี ก็ทรงได้ละสังขารร่างกายของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นรูปแบบให้เหล่าพุทธศาสนิกชน หรือบริษัท 4 ได้เข้าใจถึงหลักคำสอนของพระองค์นั้น คือ ความไม่เที่ยงของร่างกาย ที่ต้องมีการเกิด การแก่ การเจ็บ และต้องมีการตายด้วย โดยเฉพาะเหล่านัชายจำเป็นต้องประสบพบเจอโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ซึ่งเยาวชนจำเป็นต้องเข้ามาศึกษาในส่วนที่มีความสำคัญต่อเรื่องดังกล่าวนี้โดยเป็นธรรมชาติเพื่อให้เข้าใจหลักการของความไม่เที่ยงแท้ แน่นอนในร่างกายนี้ รวมไปถึงการทำสังคายนาว่าคืออะไร มีลักษณะอย่างไรบ้าง ทำไมต้องมีการทำสังคายนา และทำโดยใครนั้น เพื่อให้เข้าใจในหลักของการศึกษาอย่างแท้จริง โดยเยาวชนจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาในหลักสูตรดังกล่าวนี้ และในหลักประเด็นต่อมาคือ วิชาวินัย หรืออุโบสถศีล รวมไปถึงเบญจศีล เบญจธรรมด้วยโดยในวิชานี้จะทำให้เยาวชนนั้นเข้าใจถึงหลักการปฏิบัติตนในทางพระพุทธศาสนาว่า ควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรบ้าง หรือการรู้จักกิริยามารยาทของตนที่พึงปฏิบัติกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เช่น ไปวัดควรทำตัวอย่างไร ไปหรือเมื่ออยู่ในวัดควรปฏิบัติตัวอย่างไรบ้างนั้น โดยในหลักสูตรวิชานี้ยังรวมถึงการรู้จักการปฏิบัติในศีล หรือครอบคลุมไปในเรื่องของหลักการปฏิบัติตัวเมื่ออยู่ในสังคมส่วนใหญด้วย ซึ่งเป็นการที่จะช่วยให้เยาวชนนั้นได้รู้จักในการใช้ชีวิตในสังคมว่าควรมีการปฏิบัติอย่างไร และต้องทำตัวอย่างไรบ้างนั้นต้องขึ้นอยู่กับตัวของเยาวชนในแต่ละคนด้วย

2. การศึกษาในภาคปฏิบัติ ซึ่งเมื่อมีการศึกษาครบตามหลักสูตรนี้แล้ว ในส่วนของบางพื้นที่ก็จะให้มีการอบรมคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชน หรือนักเรียน นักศึกษา เพื่อให้เกิดเป็นบรรทัดฐานต่อการปฏิบัติในรูปแบบเดียวกัน เช่น การปฏิบัติธรรม วิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้เยาวชนได้รู้จักนำความรู้ที่ได้ขึ้นไปพิจารณาตนเองว่า ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้เรียนรู้ในเรื่องใดบ้าง มีความเข้าใจอย่างไรบ้างกับการศึกษาในหลักสูตรดังกล่าวเบื้องต้นนี้ เพื่อให้เยาวชนเกิดความศรัทธา หรือความรักรู้สึกห่วงแหนในพระพุทธศาสนาตามที่ได้รับการปลูกฝังจากครอบครัวของเยาวชนเอง โดยสำหรับการศึกษาในภาคปฏิบัตินี้ จะทำให้เยาวชนได้เข้าใจถึงในเรื่องของจิต การใช้ร่างกายทำให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งที่มีความเกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ

รูปแบบที่ 1 การเกิดขึ้นของสมาธิ โดยรูปแบบการปฏิบัติดังกล่าวนี้ จะทำให้เข้าใจมากขึ้น เช่น การนั่ง การนอน การยืน มีความรู้สึกอย่างไรบ้างเมื่อมีการนั่งที่ยาวนาน ตัวอย่างคือ 1 นาที 5 นาที หรือรวมไปถึง 1 ชั่วโมงเพื่อเป็นการทดสอบความรู้ที่ได้เรียนมาในภาคทฤษฎี ว่านั่งแล้วรู้สึกอย่างไรบ้าง เช่น มีอาการปวดเมื่อย นั่นเป็นลักษณะของความรู้สึกทุกขเวทนาในร่างกาย และเมื่อไปกระทบกับจิตใจย่อมทำให้เกิดการตอบสนองจากจิตสำนึกที่เกิดขึ้นทางร่างกาย ความปวด ความรู้สึกที่กำลังเกิดขึ้นโดยร่างกายซึ่งมองให้เห็นสิ่งที่ควรทำ เมื่อเกิดขึ้น เช่น ให้พิจารณาโดยแยกกายว่า “สิ่งเหล่านี้เป็นอาการ 32 ที่ต้องมีการเกิดขึ้นไปเป็นธรรมดาเมื่อกระทบกับจิต” เพื่อให้มองเห็นเป็นธรรมะเป็นต้น

รูปแบบที่ 2 การเกิดขึ้นของความรู้ที่ได้รับ ในการเกิดขึ้นของความรู้ที่ได้รับนั้นย่อมต้องมีการเกิดขึ้นโดยการศึกษาค้นคว้าในหลากหลายด้าน โดยเฉพาะด้านทฤษฎี และด้านปฏิบัติ เมื่อนำมารวมกันแล้วทำให้มองเห็นในสิ่งที่ได้รับการฝึกฝนในเรื่องดังกล่าว ที่ผ่านมานั้น ทำให้เห็นเป็นรูปแบบ หรือรูปธรรมที่เกิดขึ้น และเข้าใจบริบทในสังคมที่มีอยู่ในปัจจุบันว่า มีสิ่งที่เกิดขึ้น การตั้งอยู่ และมีการดับไป หรือผ่านพ้นไปเป็นธรรมดา เพราะว่าเราทุกคนที่เป็นมนุษย์นั้นย่อมมีรูปแบบที่แตกต่างกันไป ในเรื่องของความรู้ความเข้าใจนั้นก็ต้องมีความแตกต่างกันไปโดยปริยาย เฉพาะความคิดที่มีมีความแตกต่างกัน รูปแบบที่แตกต่างกันนั้น เมื่อมาศึกษาหาความรู้ในรูปแบบเดียวกันนั้น อาจมีมุมมองที่มีความแตกต่างกันไปโดยตามสัญชาตญาณในแต่ละบุคคล เพราะในแต่ละบุคคลนั้นมี ทัศนคติที่แตกต่างกันตั้งแต่ต้น ย่อมไม่มีความเหมือนกันเลยด้วยซ้ำ

ซึ่งในรูปแบบการมองทั้ง 2 รูปแบบนี้เป็นผลของการศึกษาทั้งในรู้แบบทฤษฎี และการปฏิบัติที่จำเป็นต้องมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของชีวิตในแต่ละบุคคล ในแต่ละบริบทที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งเมื่อได้ศึกษาอย่างแท้จริงก็อาจทำให้เกิดผล คือความเข้าใจหลักของรูปแบบชีวิตที่มีการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป ในร่างกายหรือสังขารนั้น

สำหรับรูปแบบ หรือประเด็นต่อมาที่เยาวชนนั้นจะมีส่วนร่วมในพุทธสถาน หรือพุทธศาสนสถาน คือ การปกป้องรักษา เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นมรดกสืบทอดต่อไปในอนาคต โดยในการปกป้องนี้ รวมไปถึงการสืบทอดความรู้ความเข้าใจในหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เยาวชนนั้นได้รับจากการศึกษามาโดยตรง หรือโดยทางอ้อม เพราะว่าใน

การปกป้องนี้เป็นสิ่งที่จะทำให้พระพุทธศาสนาจะไม่มีทางสูญหายไปจากประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นได้ ซึ่งในการปกป้องหรือการสืบทอดนี้ เป็นสิ่งที่เหล่าเยาวชนนั้นจำเป็นต้องอย่างยิ่ง โดยส่วนมากแล้วเมื่อมีศาสนาอื่น ๆ เข้ามามีบทบาทในสังคมนี้ สิ่งที่สำคัญคือ การก้าวล่วงต่อศาสนาใด ศาสนาหนึ่งนั้นอาจมีผลต่อสังคมโดยส่วนใหญ่ที่มีความเป็นมาโดยช้านาน เพราะการที่มีศาสนาใดศาสนาหนึ่งที่ยังคงอยู่มาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษนั้นแต่เดิมมีความเข้มงวดมาก พอมาในยุคปัจจุบันนั้นสังคมมีการวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้จิตใจของบุคคลในแต่ละบุคคลนั้นย่อมเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ตามสัญชาตญาณความเป็นมนุษย์ เพราะว่า การที่พระพุทธศาสนานั้นจะยังคงอยู่ได้ก็ด้วยความศรัทธาของชาวพุทธเองด้วยกัน ที่ยังคงมีความเชื่อมั่นในหลักการนี้ ตามการได้รับคำสั่งสอนจากครอบครัวให้ช่วยปกป้องคุ้มครองเพื่อไม่ให้เกิดการรุกรานจากศาสนาอื่น ซึ่งสำหรับในส่วนที่เยาวชนจำเป็นจะต้องช่วยกันดูแลรักษาก็คือ ด้านความเชื่อ ความคิด ที่จะยังคงอยู่และความศรัทธาแบบเดิม แต่ในรูปแบบการศรัทธา นี้ จำเป็นจะต้องสามารถที่จะพิสูจน์ได้ด้วย เพื่อให้เยาวชนนั้นเกิดความมั่นใจได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระพุทธเจ้านั้นได้สั่งสอนไว้ในอดีตมาก่อนนั่นเอง

ดังนั้นการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ นั้น เป็นการมีส่วนร่วมในการศึกษาพระพุทธศาสนา การมีส่วนร่วมในการคิด หรือรวมไปถึงการปกป้องพระพุทธศาสนา โดยให้พระพุทธศาสนานั้นเป็นศูนย์กลางของชีวิตในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่พึงจะประพฤติปฏิบัติได้โดยความเป็นพลเมืองในสังคม ความเป็นชาวพุทธ เพื่อให้พระพุทธศาสนานั้นยังคงเป็นศาสนาที่ช่วยฟื้นฟูจิตใจ ของเยาวชนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม โดยในคำว่า “ศีลธรรม” นี้จะสามารถนำพาชีวิตไปในทางที่ดีขึ้นตามการประพฤติปฏิบัติของเยาวชนบุคคล หรือพุทธศาสนิกชนที่มีความรัก ความเชื่อ ความศรัทธาในหลักพระธรรมคำสั่งสอน ซึ่งไม่จำเป็นต้องยึดวัตถุ แต่ควรยึดหลักคำสอนเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้เกิดการพิจารณาที่ดี เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามในชีวิต ตามหลักการมีส่วนร่วมเพื่อ “ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธ” เพื่อ “ยึดความบริสุทธิ์เป็นศูนย์กลาง” และ “สร้างแนวทางที่ดีในสังคม” อย่างเหมาะสมต่อไป

องค์ความรู้

สำหรับองค์ความรู้ในการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ซึ่งผู้เขียนได้ทำการสังเคราะห์โดยมีรายละเอียดดังนี้

ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธ คือ การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ซึ่งในการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดคือ การเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นสิ่งที่ใช้เป็นหลักธรรมในการดำเนินชีวิต หรือการปฏิบัติให้เป็นไปในทิศทางที่ดีในสังคมโดยการมีหลักพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ยึดเป็นแรงจูงใจในการดำเนินตาม

ยึดความบริสุทธิ์เป็นศูนย์กลาง คือ ความเป็นเยาวชนสิ่งที่มีความสำคัญที่สุดนั้นอาจจะเป็นการประพจน์ในสิ่งที่ดี สิ่งที่ดีบริสุทธิ์ เช่น คิดดี ทำดี และในความเป็นเยาวชนนี้เป็นสิ่งที่จะช่วยรักษารูปแบบที่ดี หรือแนวทางที่ดีเพื่อให้เยาวชนนี้ได้เข้าใจถึงความเป็นชาวพุทธที่ต้องประพฤติหรือสร้างในสิ่งที่ดีในสังคม เพื่อให้สังคมนี้น่าอยู่โดยมีเยาวชนเป็นผู้ผลักดันและเป็นต้นแบบ

สร้างแนวทางที่ดีในสังคม คือ การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เป็นรูปแบบที่จะทำให้เยาวชนนั้นได้เรียนรู้และมีความเข้าใจถึงการใช้ชีวิตในสังคมว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรเพื่อให้เข้าใจรูปแบบการอยู่ร่วมกันในสังคม มีการสร้างสรรค์ในสิ่งที่ดีเพื่อให้การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นสิ่งที่จุดประกายให้เยาวชนได้ทำในสิ่งที่ดีในสังคมโดยยึดหลักธรรมและหลักวิชาการควบคู่กันไป

โดยองค์ความรู้ทั้ง 3 ประการนี้เป็นแนวคิดของผู้เขียนที่ได้ทำการสังเคราะห์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ เพื่อเป็นรูปแบบในการมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ต่อไป

สรุป

การมีส่วนร่วมของเยาวชนโดยใช้พุทธสถานเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ นั้น เป็นการมีส่วนร่วมในการศึกษาพระพุทธศาสนา การมีส่วนร่วมในการคิด หรือรวมไปถึงการปกป้องพระพุทธศาสนา โดยให้พระพุทธศาสนานั้นเป็นศูนย์กลางของชีวิตในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่พึงจะประพฤติปฏิบัติได้โดยความเป็นพลเมืองในสังคม ความเป็นชาวพุทธ เพื่อให้พระพุทธศาสนานั้นยังคงเป็นศาสนาที่ช่วยฟื้นฟูจิตใจ ของเยาวชนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม โดยในคำว่า “ศีลธรรม” นี้จะเป็นสิ่งที่นำพาชีวิตไปในทางดีขึ้นตามการประพฤติปฏิบัติของเยาวชนบุคคล หรือพุทธศาสนิกชนที่มีความรัก ความเชื่อ ความศรัทธาในหลักพระธรรมคำสั่งสอน ซึ่งไม่จำเป็นต้องยึดวัตถุที่ไม่เกี่ยวกับหลักพุทธศาสนา แต่ควรยึดหลักคำสอนเป็นที่ตั้ง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้เกิดเป็นเยาวชนที่ดี เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามในชีวิต ตามหลักการมีส่วนร่วมเพื่อ “ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธ” เพื่อ “ยึดความบริสุทธิ์เป็นศูนย์กลาง” และ “สร้างแนวทางที่ดีในสังคม” เพื่อให้พระพุทธรูปนั้นยังคงที่จะสามารถอยู่ในโลกนี้ รวมทั้งสังคมนี้ไปอย่างยาวนานเพื่อช่วยปลูกฝังเยาวชนหรือบุคคลรุ่นใหม่ต่อไป และช่วยสร้างให้มีการสืบทอดพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นไปตามกระบวนการของหลักคำสอนที่ได้รับในรุ่นสู่รุ่น เพื่อไม่ให้เกิดสูญหายในยุคมืดที่มีความเจริญต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ผู้จัดการออนไลน์. (2561). ความหมายของวัด (ในพระพุทธศาสนา). สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://mgronline.com/infographic/detail/9610000073751>
- พระธรรมกิตติวงศ์. (2551). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ (คำวัด) (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม
- มูลนิธิสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2539). ประวัติความเป็นมาของเจดีย์. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://shorturl.asia/KmWd0>
- ลานธรรมจักร. (2556). ที่พักสงฆ์ สำนักสงฆ์ และวัด. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <http://www.dhammadjak.net/forums/viewtopic.php?t=45731>
- วัลลภ รัฐฉัตรานนท์ และรัตนาวดี ลำพวย. (2563). การมีส่วนร่วมทางการเมืองของเยาวชนไทย : มุลเหตุ รูปแบบ และผลที่เกิดขึ้นตามมา. วารสารรัฐศาสตร์ปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 7(1), 1-18.
- ศักดิ์สิทธิ์ พันธุ์ศักดิ์. (2561). หนังสือเรียนและแนวข้อสอบ ธรรมศึกษา ชั้นโท ระดับอุดมศึกษา และประชาชนทั่วไป. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เลียงเชียง.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- สมบัติ นามบุรี. (2562). ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในงานรัฐประศาสนศาสตร์. วารสารวิจัยวิชาการ, 2(1), 183-197.
- สรฤทธ จันสุข. (2553). ความหมายการมีส่วนร่วม. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/328530>
- สันติชัย เอื้อจงประสิทธิ์. (2551). สาระสำคัญของการมีส่วนร่วมของบุคลากร. กรุงเทพฯ: สามเจริญพานิชย์.
- สาคร มหาหิงค์. (2556). ความหมายของการมีส่วนร่วมและหลักสำคัญในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://shorturl.asia/DLhJb>
- สารานุกรมเสรี. (2564). เจดีย์. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://shorturl.asia/meQNt>
- สารานุกรมเสรี. (2564). วิหาร. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/วิหาร>
- สารานุกรมเสรี. (2564). อุโบสถ. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/อุโบสถ>
- สารานุกรมเสรี. (2565). วัด อาวาส อาราม. สืบค้น 10 พฤษภาคม 2565 จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/วัด>

องค์กรยูนิเซฟแห่งประเทศไทย. (2559). *การพัฒนาวัยรุ่นและการมีส่วนร่วมของวัยรุ่น*. สืบค้น
10 พฤษภาคม 2565, จาก <https://shorturl.asia/12znw>